

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 329.11:159.955(821.163.41)
ПНР

БОРАН АВРАМОВИЋ
Институт за педагошка истраживања
Београд

КОНЗЕРВАТИВНА МИСАО У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

(Пример Милоша Црњанског)

Сажетак: У раду се најпре одређује појам конзервативности. На сложеност овог појма указују како теоријски радови тако и социјално искуство. У другом делу се разматра конзервативна мисао у српској књижевности из прве половине 20 века. Она се обликовала око поделе на наше – туђе. Водећа личност у српској књижевности конзервативне оријентације био је Милош Црњански са часописом Идеје. Вредност традиције била је од кључног значаја. Идеје су браниле кучтурно наслеђе критиком комунистичке идеологије. Држава и нација заузимају средишно место у корпусу политичких вредности за које се залагао Црњански.

Кључне речи: конзервативност, српска књижевност, Црњански.

О појму конзервативности, укратко

Појам конзервативности у социолошким и културолошким знањима се одређује као један духовни и практични одговор на ново, на промену. Арнолд Тојнби је у својој књизи *Проучавању*

историје, утврдио да постоје четири духовна одговора на изазов: архаизам, футуризам, бежање из стварности, трансфигурација. Историјски гледано, ова мисао се јавља као критика Француске буржоаске револуције са циљем да се одбрани постојећи поредак од оне државе која се јавља као воља планирања. О конзервативном аргументу писали су Де Бонал, Де Местр, Едмунд Берк. (Љ. Тадић, Наука о политици, 1988).

У нововековној друштвеној и културној историји овај појам је постао изузетно сложен, како у својој унутрашњој структури тако и у односу са граничним појмовима. Када је реч о овоме другом, конзервативност се доводи често у везу са традиционализмом, роматизмом, ауторитарношћу, конформизмом, а понекад и са реакционарством, „десницом”. Показаће се да то није правило и да, као и у другим примерима мисли, и ова мисао мења своју политичку и друштвену функцију од једног раздобља до другог. Дobar доказ је Хајекова критика социјализма. Његово становиште за одбрану либерализма заснива се управо на конзервативном мисаоном обрасцу: социјализам је конструкција друштва, пројекат, а либерализам је искуство. С друге стране, конзервативна мисао може да се испољи у једном делу друштва (политика) а либерална у другом делу (култура, економија). Најзад, и сама конзервативна мисао може да буде кооперативна, спремна на дијалог, толерантна, компромисана. Љубомир Тадић је у реферату „Конзервативна мисао – покушај типологизације” (САНУ – јун 1987.) разликовао пет типова: класични конзервативизам, конзервативни национализам, конзервативни либерализам, технократски конзервативизам, социјалистички конзервативизам.

Када је реч о садржају појма, лако је уочити да се он темељи на вери, традицији, обичајима, континуитету, породици, ауторитету, нација као органска заједница, конкретном животу.

Српска новија конзервативна традиција

Историјска је судбина српске културе да буде изложена разноврсним притисцима страних култура али исто тако и унутрашњим сукобима због опречних културних вредности. Од Светога Саве до наших дана одвија се, у основи српско-„инострана” (не-српска, антисрпска) борба међу личностима, групама и институ-

цијама унутар српске културе. Док је она прва држала чврсто до националног духа и дела културе, до традиције, вере и самосвојног стваралачког израза, она друга се угледала на стане културне вредности и стављала се у улогу преносиоца оних постигнућа која су се десила у другим културама. Светосавско-национална култура и „дух туђинштине” током дуге историје мењају места а покаткад она прва бива прогањана. Тако је било у раздобљу турске окупације, тако је било под германским притисцима, тако под маџарским, тако под католичким а нешто другачије у послепросветитељском ширењу науке, филозофије и уметности.

Бошко Обрадовић у свом раду *Милош Црњански и нови национализам* (1918 до 1945) доказује да је књижевна десница свој књижевни, културни и политички програм заснивала на вредностима српске традиције и супротстављањима „духу туђинштине” превасходно оном са Запада. Делујући индивидуално и кроз окупљања око књижевних и културних часописа они су заступали један самобитни културолошки модел. Културни програм новог национализма био је, по истраживачкој реконструкцији Б. Обрадовића, сачињен из четири тачке: критички однос према Западу, алтернативним културним идејама (словенство-југословенство, балканска идеја, ретрадиционализација, светосавље), ревизионистичким покушајима у култури и књижевности и борба против комунистичке идеологије.

Ко су биле водеће личности новог национализма у српској култури и какве вредности су заступали и каквим институционалним средствима? То су: М.Црњанском, С.Стефановић, В.Велмар - Јанковић, В.Вујић, С.Краков, М.Настасијевић, Ђ.Слијепчевић, М.Деврња, Д.Најдановић, Р.Парежанин, Г.Божовић, Т.Манојловић. Они нису чинили некакву формалну групу већ су деловали путем књижевних и културних часописа. Своје погледе, идеје и ставове су објављивали у часописима који су углавном кратко излазили, а најчешће у *Идејама*, *Народној одбрани*, *XX века*, *Новој смени*.

Посебно значајно питање оваквих истраживања тиче се оних културолошких вредности које су биле вододелница традиционалиста и авангардиста у српској књижевности 30-тих година прошлог века. Теоријски за традиционалисте се везују појмови мо-

нархизам, капитализам, конзерватизам, либерализам, а за авангардисте, републиканизам, социјализам, прогресизам, марксизам. Обрадовићево истраживање показује другачији распоред културолошких вредности у српској књижевности између два рата. Сви појмови се концентришу око подела на „дух туђинштине” и „поштовати своје” или „против слепог преузимања страних духовних утицаја”. Тачније подела изгледа овако. Они писци који су за иностране културне вредности заступају вредности Запада, угледање, Европа, атеизам, рационализам. Они који су за културну самобитност бране вредности православља, нације, традиције, оригиналности. Видимо, да је културолошка подела на линији туђе – наше, док је политичка и идеолошка на линији државног и друштвеног поретка.

Наравно, основно питање је: у којој мери се естетско-културолошки сукоби у српској култури повезују са идеолошко-политичким? Да ли се идеолошке разлике међу писцима појављују као претходница културним и естетским или је реч о обрнутим процесима? Да ли конзервативност у политичким опредељењима повлачи и конзервативност у стваралачким изразима? Ова питања заслужују темељита истраживања.

Традиција као основа вредност *Идеја* М.Црњанског

Од некњижевних текстова Милоша Црњанског у којима је изражавао своју политичку мисао, свакако је најзначајнији часопис *Идеје* (1934-35). Он је био главни уредник часописа „Идеје”. Анализа садржаја показује да су „Идеје” биле доследни чувар грађанског поретка и грађанске културе. Сарадницима овог листа, била је туђа свака мисао која би стремилa промени владајућег друштвеног устројства, а поготову радикална визија човековог положаја у друштву. А међу сарадницима је био и један број професора Универзитета, књижевника, новинара а карактеристично је присуство млађих сарадника – студената. Њихова сарадња имала је различите форме: разговори са ствараоцима, ауторски текстови, одломци књижевних радова, прикази итд. „Идеје” су биле отворене за све ауторе који нису били на страни марксистичког интернационализма. Неки међу њима били су у идејном погледу неутрални, попут Иве Андрића и Десанке Максимовић.

„Идеје” схватају културу као *духовно* подручје човековог рада и стваралаштва. Духовне вредности традиције сачињавају језгро свих трагања за облицима човекове егзистенције. То је уједно за уредништво „Идеја” најшири оквир за усмеравање културног стварања и живота. Пресудан значај, у овако схваћеној култури, за уреднике и сараднике овог часописа имале су идеје, дух човеков, мишљење.

У складу са својим насловом овај лист је културни ангажман видео у расправи, негацији и одбрани идеја на пољу културе, друштва и политике. У том смислу, сарадници овога часописа (били оно тога свесни или не) више су се кретали у кругу динамичког дела културе, него репродуктивног. Као изразито полемички лист, „Идеје” су морале да искораче из оне културне политике која би за своју осу имала неутрализам и равнодушност.

У културну политику „Идеја” нису улазиле позитивне правне и моралне норме. Култура схваћена као духовно подручје, укључује и сплет норми које утичу на (а и регулишу) индивидуална и групна понашања. „Идеје” нису заступале репресиван концепт организације културног живота. Схватање о аутономији културе само је наговештено. Иако су бранили конзервативно схватање културе и државе, сарадници „Идеја” нису ничим најављивали инструментализацију књижевности и уметности. Култура се схватала као подручје отворене и оштре утакмице идеја и духовних вредности.

Међутим, на више места, оваква почетна замисао је доведена у питање. У неким текстовима органска визија друштва и човека отворено се претпоставља култури и идејама (духу). Моћ биологизма је већа од моћи културе. Овакав натуралистички аргумент нарочито се користи у полемикама са марксизмом и интернационализмом. Суочени су појавом једне радикалне большевичке варијанте марксизма, која хоће све из темеља да промени, сарадници „Идеја” траже прибежиште у човековој природи. У ту сврху имали су да послуже написи о раси, о биолошком наслеђу и типу одређених етничких групација, о природном егоизму, о вери, моралу итд. Хтело се, по свему судећи, да се једној интернационалистичкој идеологији супротстави изворан природан живот како би се показало да је та идејна струја противприродна. Дакле,

иако култура тријумфује над природом, има ситуација када је природа јача од културе!

Један тип критике тицао се левичарског круга идеја. На овом подручју своје уређивачке политике „Идеја” показују изразиту конзервативност: одбацују се комунистичке идеје (које се поистовећују са совјетизмом) у име света какав постоји и какав је током времена изграђен. Идејно упориште овог листа могло би се формулисати као одбрана традиције пред идејама револуционарне промене света. Таква уређивачка политика била је отворена за сва еволуционистичка гледишта, у којима има и понешто ирационалистичког размишљања о држави (попут похвале духу државе).

Ако су према револуционарним идејама сарадници „Идеја” показивали жестоку критичност, у сфери одбране националне и културне традиције, демонстрирана је тотална некритичност. Национална културна традиција, узима се као браник марксистичком интернационализму и она се уздиже све до митотворства.

Концепт културне историје има своје место у „Идејама”. Међутим, ако се неко обраћа прошлости, он мора да има и неку, макар и неартикулисану, замисао прошлог догађања. Културна историја се схвата на *персонализован* начин. Целокупно догађање у културној прошлости од конституисања националне свести и духа па до стварања последњег државног облика (југославенске државе 1918.) посматра се кроз призму личности које су дале печат тим догађајима.

Окретање прошлости на страницама „Идеја” није прелазило широке оквире културног наслеђа. О политичкој историји, рецимо, готово да нема ништа – о средњовековним српским владарима, Карађорђу, Милошу, Михаилу, Пашићу и другим политичким личностима ништа се не пише.

У окретању културној прошлости, открива се и једна противуречност. Афирмише се претежно српска културна традиција, а брани југославенска држава. Уопште, граница између српског и југословенског није јасна и не зна се шта се разуме под често коришћеном речју „наша”. Није ту реч о српском културном хегемонизму јер „Идеје” негују и словеначки и хрватски културни индивидуалитет. Оваква преплитања културног и државног могу се објаснити једном особеном конфузном свешћу у којој се наша

српска интелигенција између два рата. Недоследност о којој је реч може се огледати из перспективе уређивачке концепције. „Идеје” су се страшно супротстављале левичарским политичким идејама духовним репертоаром културне прошлости. Другим речима, културна традиција је била аргумент против позива за промену света револуционарним средствима. Друштво, на чијој су страни били сарадници „Идеја”, било је конкретно међуратно југословенско друштво. Схватајући марксизам као интернационализам и као претњу таквом друштву, они су у први план заштите истакли вредност традиције.

Да закључим. „Идеје” су страшно заступале конзервативну замисао културе и друштва. Било је то одбрана и уважавање постојећег поретка вредности, традиције, обичаја, језика. Нешто из корпуса конзервативних идеја Црњансковог часописа може се препознати у три аспекта. У *класичном* то су инсистирање на значају наслеђа и искуства („дух старине”), непокретност као способност поретка, у *конзервативном национализму* то је схватање нације као детерминирајуће обележје индивидуе, тежња да се сачува, стекне или прошири држава, национализам (код Црњанског државотворни) као значајнији од демократије, и *конзервативни либерализам* као умереност и филозофија скептицизма.

Основна уређивачка замисао овог часописа била је у одбрани конзервативних идеја у политици, друштву и култури од револуционарног бољшевиизма и комунизма. Културно и уметничко наслеђе је било ослонац за такву мисао Црњанског и сарадника „Идеја”.

Црњански и његова одбрана српског наслеђа

Овде ће се укратко приказати његов однос према неким друштвеним и политичким вредностима, при чему није од малог значаја и његов избор средстава за афирмацију или негацију политичких идеја. Када је реч о односу културе и политичког поретка, Црњански је одлучно био на страни неспутаног културног и духовног стваралаштва. Нема ни помисли да би на овом подручју духа нека сила поретка имала право да арбитрира. То међутим и није био важан терен његових полемика. Свој критички мач он је подигао против левичарских револуционарних идеја и парола.

Није имао разумевања за овај скуп друштвених вредности. Али, као што сам показао, и овде је он бранио дијалог и полемику, а не средства репресије.

У његовим текстовима могу се разликовати четири вредносно-полемика подручја: *критика* марксизма и комунизма; *одбрана* монархизма; *неповерење* према тоталитарним идеологијама (фашизму) али и пракси демократије; *одбрана* вредности нације и национализма, *одбрана* институције државе.

Црњански није био од оних писаца који би неупућено писали о неком предмету. О марксизму је он био обавештен, али није познат извор идеолошких информација. У чланку: „Слабост наше одбране од марксизма” (бр. 14.) он пише: „Марксизму треба теза да је пролетер великомученик, а одмах и друга, да је буржуј што одвратнија свиња”. Стил М. Црњанског, као што ова реченица сугерира, метафорички је, елиптични, али он разумева марксистичку идеологију као схватање друштва у чијем средишту је класна подела. Револуционарни метод, међутим, он ће разумевати као нихилистички обрачун са традицијом. У тексту „Господин Новгород” (бр. 15.) он пише да су Маркс и Енгелс теоретичари негације духовних и етичких вредности, док ће у чланку „Наш салонски комунизам” изложити запажање рђавих социјалних услова у којима живе радници, а одговорност за такву друштвену ситуацију, пребациће на друштво! Овај чланак је карактеристичан и по уочљивом покушају да се диференцирано разматра марксистичка идеологија у светлу њених присталица. У том смислу, разликују се они прави марксисте који „ћуте”, и они „плаховитији” који се налазе у затвору. На другој страни, раднички слојеви брину о социјалној помоћи, док се салонски комунисти („богаташка деца”) играју комунизма. Предмет жустре критике Црњанског јесу управо „салонски комунисти” као помодарски и неаутентични изданак левичарске опозиције.

Иако је уочио и дотакао теоријски слој марксизма, Црњански је овај поглед на свет схватао превасходно као пропагандистички транспарент на коме је исписана негација свега традиционалног и „свега што је наше”. Није Црњански инсистирао на политичком аспекту марксистичког покрета, на њиховој борби за освајање власти јер је уверен у одсуство реалних могућности за

тако нешто. Његово одлучно одбијање марксизма мотивисано је пре свега идејом комунистичког одбацивања и неуважавања националне културне традиције.

Треба истаћи и методе борбе Црњанскога против марксистичке идеологије. У тексту „Слабост наше одбране од марксизма” он изричито одбацује репресију као метод супротстављања. „Питање марксизма није полицијско питање, каквим га наша буржоазија сматра, оно је питање друштва, оно је питање борбе и отпора”.

Поред својих, претежно ударних чланака у којима је прављао духовне и политичке тенденције свог времена, Црњански је објавио (бр. 17.) и рецензију књиге „Нова Европа” у којој је ондашњи председник ПЕН клуба, Велс, изложио своје разговоре са Стаљином. Приказ је занимљив и по томе што је снажно полемички интониран. Такође, Црњански објављује и један *in memoriam* румунском писцу Панаиту Истратију, који је пао као жртва међуратног секташког болшевизма.

У *Ембахадама* на страни 304. Црњански пише да никад није упознао краља Александра. Судећи по два текста у „Идејама”, рекло би се да је провео живот уз краљев престо. Он са пуно песничког заноса пише у тексту „Нацрт националног окупљања снага” (бр. 3.) о краљу Александру као о „апотеози оне идеје коју су наше ратне генерације... дрхћући носиле на срцу од детињства свог”. Краљ је ујединитељ, творац државе и у томе је његова величина. А у тексту „Контуре животописа блаженопочившег витешког ујединитеља” (број 2.) стоји да је то дело започео још Карађорђево деда на почетку XVIII века.

Не би се могла бранити тврдња да Црњански афирмише идеју монархије у Аристотеловом схватању овог појма. Још мање он мисли да би двор морао бити да буде изнад Устава. Целокупна његова приврженост династији Карађорђевића, а посебно краљу Александру I, извире из уверења да је овај краљ успео у остваривању југословенске идеје, односно да уједини Србе, Хрвате и Словенце. Црњански, дакле, разумева монархију на овом подручју у државно интегративном смислу.

Црњански са јаком дозом емоција портретише личност краља Александра. Одређује „моћ воље и чврстине карактера”, као и „способност заноса стварања државе од Алпа до Струмице”.

Са не мањом страшћу Црњански пише и о улози жртве у стварању државе 1918. Он је стално имао на уму страховите патње које је пре свега српски народ поднео да би се створила држава од Алпа до Струмице. То ће бити и један од основних разлога за страсне нападе Црњанског на сепаратистичке покрете у међуратној Југославији.

Монархизам Црњанског, према томе, може се објаснити политичком функцијом коју је монархија имала у историјском процесу стварања југославенске државе, а никако као политичка вредност која би била сама себи сврха.

Разматрање односа Црњанског према фашизму, захтева једну ширу анализу пре свега због тога што овог писца бије глас да је у реченом раздобљу био наклоњен овом тоталитарном покрету. О овом делу политичког деловања писца објавио сам тезу *Политика и књижевност у делу Милоша Црњанског*, па бих овом приликом указао само на правац истраживања. Потребно је, најпре, одредити значење појма фашизам, како би се избегла замка подумеваног одређења и тиме упало у још веће заплете и грешке. Анализа појма фашизам омогућила би нам да разграничимо политичке текстове самог Црњанског. Када је реч о „Идејама” и текстовима Милоша Црњанског, могу се истаћи само три елемента овог појма у структури мишљења-антипарламентаризам, национализам (државотворни) и антикомунизам. Нема, дакле, антисемитизма, култа вође, диктатуре национал-социјалистичке партије, средњих слојева, експанзионизма.

Када се сви текстови у „Идејама” подвргну прецизној теоријској анализи може се закључити да Црњански остаје доследан само у два елемента фашистичке идеологије: корпоративизма и антикомунизма. Међутим, ако се његово разумевање идеје корпоративизма – о којој је већ било речи – стави у контекст критике међуратног парламентарног живота (стална криза парламентаризма рађала је критике на различитим политичким и идејним претпоставкама), јасно ће се видети да неког трајног опредељења за

ову идеју нема. Треба додати и чињеницу да је корпоративизам у време своје артикулације био предмет интелектуалних расправа.

У погледу антикомунизма, ствар је много јаснија. Црњански је поистоветио појмове комунизма, марксизма и совјетизма. За њега су то били различити термини исте идеологије која је стремилa радикалној измени света, при чему је највише имала да страда традиција и национална култура. Ако се зна у каквим је социјалним приликама живео Црњански између два рата, може се закључити да неких политичких мотива да брани капитал он није имао. Штавише, и он је критиковао владајући поредак са становишта корпоративизма. То што он није имао разумевања за марксистички поглед на свет, може се објаснити како је речено његовим страхом од интернационализма који брише националне трагове. Унутрашње противуречности марксистичке идеологије и практичног покрета, њега су знатно мање интересовале.

Велики неспоразуми прате личност Црњанског и у сфери његовог односа према комплексу националног питања. Један овлашан поглед на текстове који се баве политичким ликом писца, упућује на закључак да се редовно заобилази његова политичка критика сепаратистичких покрета између два рата у Југославији. Стално се наглашава његово националистичко опредељење, а и то погрешно.

Како Црњански разумева феномен нације? У чему се огледа суштина српске културе? Нешто од тога Црњански је изложио у текстовима „Наша хиљадугодишња култура” (бр. 17.) и „Спаљивање моштију Светог Саве” (бр.25.). У њима развија тезу да је окосница српске културе духовни и световни рад Светог Саве. Личност и дух Светог Саве, по мишљењу Црњанског, прави је угаони камен у историји српског народа. Када је пред силом Турске изгубио државу, када му се црква рушила „српство је духовно сачувало све атрибуте једне нације”.

У тексту „Нацрт националног окупљања снага” (бр. 3.) Црњански формулише став који ће бити у више прилика поновљен; одбрани националну идеју у име страшних жртава које су за њу пале.

Црњански, већ је речено, схвата нацију на државотворан начин, а његов национализам најадекватније изражава термин

„Југославенски национализам”. Широм Југославије, потребан је духовни отпор „дезинтеграцији”, рад националиста” („Отровни паук”). Могло би се тврдити да је његово схватање национализма, уствари, блиско универзалној вредности нације. Са тог становишта он се оштро супротставља сепаратистима. У тексту „Наш Загреб” (бр. 4.), он подвлачи разлику између Хрвата који мрзе Србе и Хрвата који саосећају са Србијом, а оштрој критици подвргава франковце у тексту „Еуген” (бр. 5.)

Одбрану српских интереса, али у оквиру Југославије Црњански је изложио у текстовима „Теза и антитеза” (бр. 28.) и „До тога мора доћи” (бр. 30). Основна идеја ових текстова је да се српска страна стално налази у дефанзиви и да она из те позиције мора изаћи. Црњанскова разматрања српских интереса показују да он увиђа сву напетост националних односа у Југославији. Међутим, ту нема прецизног одређења садржаја националног интереса, ни у друштвено-економској ни у правно-политичкој и културној сфери.

Поред „Идеја”, Црњански је своја политичка и социјална схватања објављивао и у другим публикацијама (*Политика*, *Време*, *Правда*, *El Economist*, итд). Основна карактеристика његовог политичког мишљења је висок степен зависности од политичких и друштвених прилика у којима се налазио као и очигледна емоционална везаност за политичке ставове које је заступао. Манхајмово објешњење би било да је политичко мишљење егзистенцијално условљено. У случају Милоша Црњанског пре је реч о ситуационој условљености, ако под појмом егзистенције не мислимо само на материјални опстанак.

Карактеристику о којој је реч илустроваћу на једном примеру који показује како се мења функција његовог појма либерализма у две различите политичке и друштвене ситуације.

У Краљевини Југославији, у којој су деловале снаге сепаратизма и револуције, Црњански је иронично мислио о политичком либерализму. Држао је да та идеологија слаби државну целину. Ево његовог става. „По тој мудрости (либералном мишљењу – 3.А) држава би била пре свега зато ту да буде удобна за личност.

Он би била Јелисејско поље за перипатетичка шетања и нагваждања политичара и бирача, стална тема препирке „интелектуалаца”, општа својина свих начитаних и несвршених ђака, доброћудна заједница у којој сваки може да игра како му ђеф свира и у којој село види своју срећу у слободи кувања ракије. Уз тобожњу јефтиноћу, трговине, саобраћаја, парницења и суђења” (Нацрт националног окупљања снага, политички списи).

Међутим, у сасвим другим околностима, у послератној Енглеској, он другачије суди о либерално-парламентарном поретку. Вредност парламентарног система, тврди Црњански, огледа се у томе што „спречава бирократију да тури свој нос у личну слободу човека” (El Esomonost, 19. 10. 1955). Оваквих примера има довољно и када је у питању нација, српски народ, монархизам, антидемократске државе, марксизам итд (О томе у мојој књизи Политика и књижевност у делу Милоша Црњанског). Из оваквих примера можемо закључити да ни конзервативна мисао није конзистентна и увек и на сваком месту кохерентна. Свака мисао трпи веће или мање утицаје личне биографије, социјалних околности, политичког поретка и другачијих идеја. Али, једно је извесно: конзервативна мисао има свој разлог постојања и њена улога је веома значајна у развоју сваке цивилизације и сваке нације. Некада је била благотворна а понекад препрека развоју. Али, ниједна мисао не нема тапију на истину.

Литература:

- Аврамовић, З. (1994): *Политика и књижевност у делу Милоша Црњанског*, Време књиге, Београд
- Тадић, Љ. (1988): *Наука о политици*, Рад, Београд
- Тадић, Љ. (1987): *Конзервативна мисао – покушај типологизације*, Гледишта 8-9, Београд
- Тојнби, А. (2002): *Проучавање историје*, ЦИД,
- Манхајм, К. (1968): *Идеологија и утопија*, Нолит, Београд
- Обрадовић, Б. (2005): *Милош Црњански и нови национализам*, Хришћанска мисао
- Црњански, М. (1989) *Политички списи*, Сфаирос, Београд
- Хајек, Ф. (2002): *Студије из филозофије, економије и политике*, Паидеиа, Београд

Summary: The author defined concept of conservatives in the theoretical and empirical aspects. In the second part will be considered conservative though in the Serbian literature throughout 20 century. The key point were ours - foreigner. Milos Crnjanski has been leading writer in the conservative orientation. Issue Idea point out value of the tradition and critics of ideology of communism. The state and nation were the key values in the circle of political point of view Milos Crnjanski.

Key words: conservatives, Serbian literature, Crnjanski.